

УДК 821.161.1-1+821.161.2-1].091

ТМЕЗИС ЯК ЗАСІБ ЕМФАТИЗАЦІЇ ЕПІТЕТНИХ СТРУКТУР У ПОЕЗІЇ МАКСИМІЛІАНА ВОЛОШИНА ТА ВОЛОДИМИРА СВДІЗІНСЬКОГО

Інна Барчишина

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
вул. І. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., 32300,
e-mail: inka1730@gmail.com*

Проаналізовано архітектонічні моделі епітетних структур, організованих за принципом тмезису, у віршах Максиміліана Волошина та Володимира Свідзінського. Визначено експресивні можливості тмезису як засобу посилення емпатичності епітетних структур і поетичного тексту.

Ключові слова: архітектоніка, емпатичність, епітетна структура, тмезис, М. Волошин, В. Свідзінський.

Творчі індивідууми, які співіснують у синхронії та набувають типологічно-подібних рис, все ж різняться між собою за численними якісними та кількісними показниками. Взаємодія типологічних рис та диференційних ознак у зіставному аналізі творчості письменників, які репрезентують хоча й близькі, але нетотожні національні літератури, утворює певну системну єдність. Пильний і скрупульозний розгляд окремих складових такої системи дає змогу створювати передумови для встановлення закономірностей типологічних міжлітературних зв'язків.

Привабливим об'єктом синхронного дослідження є поетичні твори Максиміліана Волошина та Володимира Свідзінського як представників двох національних літератур та єдиної літературної епохи. Проведення типологічних паралелей спричинено схожістю суспільно-політичних та культурних умов, в яких перебували митці, близькістю образної системи їхніх поетичних творів, необхідністю ґрунтовного вивчення явищ філіації. Синхронне вивчення поезії М. Волошина та В. Свідзінського також зумовлене виразною подібністю “сміслової, ритміко-інтонаційної та синтаксичної конструкції” [10, с. 194] творів обох поетів.

Аналіз літературних явищ особливо продуктивний на рівні мікропоетики. На це звертав увагу Олексій Чичерін: “правильне розуміння стилю полягає в тому, щоб виявити характерні властивості слововживання, зокрема епітети, метафори, показати зв'язок цих мікроорганізмів з особливостями синтаксичної побудови, в тому й іншому побачити той спосіб мислення, який створює образи, звідси природний перехід до композиції і до розкриття “поєми” – внутрішньої форми твору загалом” [12, с. 51–52].

Предметом дослідження обрано тмезисні епітетні структури в поетичних творах М. Волошина та В. Свідзінського. Відчутне зростання епітетного коефіцієнту в поезіях М. Волошина та В. Свідзінського свідчить про важливу роль епітетів серед засобів створення художньої реальності.

Ускладнення художнього сприйняття та його сублімації в літературних творах з доби модернізму приводить й до ускладнення форми твору та його мовлення. Такі якісні зміни не могли не торкнутися й первинного елемента тропіки – епітета. Потенційну варіативність комбінаторного поєднання означення та означуваного в епітетній структурі максимально повно втілено в тексті твору. Архітектонічні особливості епітетних структур залишаються актуальними в сучасній поезії епітета. Фігуральність та дистрибутивні характеристики епітетних структур стають одними з найвиразніших маркерів їхньої емпатизації.

Одним з прийомів урізноманітнення епітетних структур став тмезис, за якого означення й означуване дистанціюються. Між двома головними частинами епітетної структури вставляються додаткові словесні одиниці. Ця фігура експресивного синтаксису має значні виражальні можливості та потенційну здатність до посилення емпатичності поетичного тексту. Розгляд дистрибутивних моделей епітетних структур, організованих за принципом тмезису, дає змогу простежити їхні експресивні можливості та архітектонічні способи індивідуально-авторської семантичної нюансировки.

Явище тмезису ще не отримало належного висвітлення у філологічній науці. До тмезису проявляють зацікавлення переважно лінгвісти, які зосереджують увагу на граматичних особливостях сполучення словесного матеріалу та на синтаксичних варіантах конструювання фрази. Так автори “Загальної риторики” (т. з. “група μ”) використовують термін “тмезис” для “позначення всіх випадків, коли дві морфеми чи синтагми, які за умов нормального вживання повинні бути тісно пов’язані одна з одною, розділяються іншими вставленими між ними елементами” [7, с. 153]. Термінологічний словник “Фігури мовлення” за редакцією М. Горте (2007) містить таке визначення тмезису: “Тмезис – фігура мовлення: вставка слова чи фрази, що розриває логічно пов’язані частини речення, через що втрачається цілісність сприйняття цього речення” [3]. Т. Попова розглядає тмезис у контексті різновидів монографіксації – створення неолексем за допомогою нетрадиційного використання в словотворенні графічних засобів мови [8, с. 293]. Як бачимо, семантичне наповнення терміна “тмезис” зберігає широку амплітуду. Однак головним залишається визнання тмезису як фігури вставки, для якої характерна експресивність та яка має значний потенціал у процесі створення нових форм.

У сучасній епітетології тмезис ще не отримав належного деталізованого розгляду. На явище тмезису побіжно звернув увагу В. Москвін під час розгляду архітектонічних модифікацій епітетних структур [6, с. 32]. Проте в завдання дослідника не входить з’ясування суті цього явища та його функціонального призначення. Серед інших праць у галузі епітетології більше не знаходимо жодної згадки про тмезис. В окремих працях розглянуто лише синтаксичні варіанти дистанціювання епітета від означуваного поняття. Так О. Винокур звернув увагу на синтаксичне явище відокремлення “означення від означуваного, за якого між тим і тим розміщено дієслово” [1, с. 241]. О. Грабовецька серед модифікацій епітетних структур розглянула “розщеплений епітет” – ще одна дивергентна модель у якій епітетна конструкція розділена іншим членом речення” [4, с. 94]. У таких випадках можна говорити лише про дистанціювання епітета, засноване на перестановці словесних одиниць фрази. Адже фігура тмезису передбачає внесення у фразу додаткової інформації, чого не відбувається за архітектонічного перегрупування складових синтаксичної конструкції. Тим не менш, явище тмезису в організації епітетних структур досить поширене й вимагає детального вивчення.

У дослідженні тмезисних епітетних структур, які функціонують в поетичних творах М. Волошина та В. Свідзінського, окреслимо загальні риси та функції тмезису та з'ясуємо роль цієї фігури експресивного синтаксису в емпатизації епітетної структури. Компаративний аспект дослідження дасть можливість простежити доміанти індивідуальної та національної поетик.

Тмезис, що розміщується в епітетній структурі та архітектонічно розмежує означувану й означальну частини, є засобом увиразнення епітета. Так у віршах М. Волошина “**Вся степь горит – и здесь, и там, / Полна огня, полна движений...**” [2, т. 1, с. 12] інтенсивність ознаки зростає завдяки вказівці на просторову охопність – “и здесь, и там”. Емпатизації епітетної структури сприяє інверсійне розташування складових епітетної структури. Виразність епітетних моделей із постпозитивними епітетами неодноразово відзначали дослідники. Л. Турсунова зауважила “Стилістичний ефект постпозитивного епітета зумовлений незвичністю позиції прикметника після означуваного ним іменника. ... Розміщення прикметника після означуваного слова повертає до нього особливу увагу і так акцентує його значення” [11, с. 77]. Таке розташування означального створює ефект одивнення – через відокремлення епітета зв'язок між означальним та означуваним слабшає і ознака сприймається як нова, несподівана характеристика. Це яскраво ілюструє тмезисна епітетна структура М. Волошина “На свете где-то есть **страна – / Преданье старины гласит: / Полднем солнцем спалена...**” [2, т. 2, с. 144]. Дистанціювання епітета увиразнює незвичність образу чарівної країни. Тмезис із семантикою джерела повідомлення вказує на безпосереднє сприйняття ліричного героя, абстрагування від реальності. Дистанційність всередині епітетної структури ймовірно символізує межу між мрією та реальністю, що відчуває ліричний герой.

Функцію експлікації контекстуальних семантичних нюансів виконує тмезис у віршах В. Свідзінського “**Він у вас – казали – добрий, щирий**” [9, с. 282]. Дистанція між означуваним поняттям та означальною частиною зацентровує неадекватність сприйняття ліричного героя оточуючими. Тмезисна організація епітетної структури передає своєрідне протистояння смислів, несумісність поєднаних у структурі понять. Певну семантичну невідповідність понять увиразнює тмезис в епітетній структурі М. Волошина “**Не может быть случайна, // Сказал я, – встреча здесь**” [2, т. 1, с. 74]. Тмезис архітектонічно розділяє частини епітетної структури та семантично дистанціює ознаку від означуваного поняття. Цим увиразнюються імпліцитні сумніви ліричного героя, що викликала несподівана для нього поява чарівної супутниці.

У вірші “**И медленно птица за птицей / К югу летят журавли**” [2, т. 2, с. 170] завдяки тмезису відбувається архітектонічне посилення ознаки. За дистанціювання частин епітетної структури “означення стає помітнішим і відчутнішим, ... у всякому разі в нас є право вбачати в цій манері нахил до якісного сприйняття оточуючого” [1, с. 241]. Неквапливість, з якою покидають журавлі рідні краї, акцентована через архітектонічне увиразнення епітета “*медленно*”. Частини епітетної структури розміщені в різних віршах і розділені тмезисом “*птица за птицей*”. Відтак, між означальним та означуваним з'являється низка словесних одиниць, фіксування яких у свідомості реципієнта потребує додаткового часу; уповільнюється ритм прочитання. Цьому сприяє характер тмезисної частини, яка є поліптотомом – відмінкові варіації однієї й тієї ж лексеми – “*птица*”. Ознака “*медленно*” увиразнюється архітектоніч-

но – через уповільненість в реципієнта процесу ідентифікації епітетної структури як цілісності.

У поетичних творах М. Волошина тмезис часто розділяє означальні частини в епітетних ланцюгах: “Весь **прозрачный** – *утром рано*, / **В белом пламени тумана**, **Он** проходит...” [2, т. 1, с. 65], “**Царевна в сказке**, – *словом властным* / **Степь околдованная** спит” [2, т. 1, с. 12]. Таке розміщення актуалізує увагу на ознаках. Показово, що в останньому прикладі тмезис виокремлює епітет-образ “*царевна в сказке*”, дистанціює його від означуваного поняття, створюючи ефект загадки, певного очікування. У творчості В. Свідзінського привертає увагу випадок, в якому тмезисом є один із епітетних компонентів ланцюжка: “**Гірка музика моєї печалі** / Злітає сніжинками / **І, осяяна**, тане” [9, с. 219]. Епітет у позиції синтаксичного відокремлення відзначається особливою експресивністю. “Прийом відокремлення епітета сприяє його інтонаційному та логічному виділенню у фразі, що значно збільшує його стилістичну значимість” [5, с. 14]. Характерно, що через тмезис відбувається емфатизація саме тієї означальної частини, що семантично контрастна до двох інших означальних епітетного ланцюга: “*гірка*”, “*печалі*” ↔ “*осяяна*”. Прийом дистанціювання епітета актуалізує ознаку, виділяє її серед інших означальних частин. Саме увиразнення епітета “*осяяна*” скеровує лейтмотивний вектор твору – ліричний герой попри смуток через “*марно плекані мрії*” все ж чує життєствердну, “*осяяну*” музику душі.

Тмезисом у поетичних творах М. Волошина та В. Свідзінського часто є означальна частина епітетної структури. Наприклад, у М. Волошина: “Четверть века – **мертвий, неизбывный** – / Правил я лихой годиной бед” [2, т. 1, с. 275], “Много было **их** – **люты, хоробры**, / В темной распре улусов и ханств” [2, т. 1, с. 283], “В те дни мой **дом** – **слепой и запустелый** – / Хранил права убежища, как храм” [2, т. 2, с. 80]; у В. Свідзінського: “І вийшов **я**, і знов, **коханья повен**, / Задумався, забувся в самоті” [9, с. 31].

Виразний прийом “риторичного діалогу” знаходимо у віршах М. Волошина “Кто может в бурю, **дерзновенный** / Меж волн ладью управлять?” [2, т. 2, с. 205]. Епітет-тмезис є своєрідною відповіддю-вставкою в контексті риторичного запитання. Емфатичність притаманна епітету-тмезису “*вещая*” у вірші “Вещий глухой перебой, **вещая**, слушаешь **ты!**” [2, т. 2, с. 402]. Епітет-тмезис перегукується з епітетом попередньої структури – “*вещий прибор*”. Такий прийом повернення архітектонічно посилює лейтмотив кругового повернення в часі, повторюваність відтінків буття.

У творах М. Волошина та В. Свідзінського тмезис часто набирає форми порівняння. Тмезис-порівняння у віршах М. Волошина розширює семантичне поле ознаки через нашарування додаткових конотацій: “**Густые, черные, как кровь**, / **Корзины пурпурной клубники**” [2, т. 1, с. 52], “И мир, как **Ева, соблазнен**” [2, т. 1, с. 54], “**Душа, как воды, глубока**” [2, т. 1, с. 67]. Порівняння, що міститься в епітетній структурі, сприяє пластичності художнього образу. У вірші В. Свідзінського “І цей **листочок**, / Як я, – **єдиний**” [9, с. 83] тмезис-порівняння є своєрідним медіатором, що через окремі смислові акценти робить проєкцію від образу до внутрішнього світу ліричного героя. Подібна організація тмезисної епітетної структури виконує зовсім іншу функцію у віршах “Зустрінуся знову з **тобою**, / **Колись – як і я – живою**” [9, с. 108]. Дистанціювання епітета тут увиразнює “різноплосинність” понять. Контекст поетичного твору В. Свідзінського унеможливує логічність поєднання епітета “*жива*” з означуваним

“ти”. Таке поєднання можливе лише за ретроспекції. Вірогідно, саме тому для утворення епітетної структури “*тобою живою*” характерна архітектонічна роз’єднаність означуваної та означальної частин.

У поетичних творах М. Волошина та В. Свідзінського фіксуємо такі випадки, коли тмезис-порівняння набуває форми епітетної структури: “Их **взгляд**, как **взгляд змеи**, **тягуч**” [2, т. 1, с. 53], “**І приглушено-дзвінко**, / **Немов полонянка темниці хрустальної**, / **Деся невидна зозуля кує**” [9, с. 97]. Виокремлені епітетні структури в складі порівняння є засобом створення асоціативних образів, які, своєю чергою, поширюють семантичне поле на епітетну структуру, розділену тмезисом. Відбувається емпатизація тмезисної епітетної структури завдяки актуалізації її внутрішньої форми.

Особливо виразними є епітетні структури, що містять тмезис-антономазію. Причому у віршах М. Волошина та В. Свідзінського антономазія часто функціонує у формі звертання. Антономазія, що актуалізує ознаку, якість, у позиції тезису, отримує додатковий експресивний потенціал: “Знойный гнев, **Эйос**, твой велик!” [2, т. 1, с. 105], “Зорю духа, пламя лика в нас, **Ликей**, – не угаси!” [2, с. 106], “**Єдина**, безліччю свідомостей окремих / **Ти** пізнаєш свою глибокiсть таємничу / **Єдина**, ллєшся **ти** співучою блакиттю, / **Єдина**, **ти** ненавидиш і любиш...” [9, с. 74]. Прикметно, що для тмезису-антономазії у творах В. Свідзінського характерна анафористичність. Тобто актуалізація ознаки відбувається ще й завдяки лексичному повтору.

Отже, в творчості М. Волошина та В. Свідзінського тмезис – це дієвий засіб емпатизації епітетних структур. У ліричних творах поетів можна виділити два головні різновиди архітектонічних моделей епітетних структур, які функціонують із тмезисом: такі, що містять у структурі тмезис, та такі, які організовані за принципом тмезису. Тмезис є актуалізатором внутрішньої форми епітетних структур, сприяє висвітленню смислових нюансів поетичного тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Винокур Г. О.* Избранные работы по русскому языку / Г. О. Винокур. – М. : Учпедгиз Мин-ва просвещения РСФСР, 1959. – 492 с.
2. *Волошин М.* Собрание сочинений : в 10 т. / Максимилиан Волошин ; сост. и подгот. текста В. П. Купченко, А. В. Лаврова ; коммент. В. П. Купченко. – М. : Эллис Лак, 2000–2010.
3. *Горте М. А.* Фигуры речи : терминологический словарь / М. А. Горте. – М. : ЭНАС, 2007. – 208 с. – (Русская речь).
4. *Грабовецька О. С.* Епітетна конструкція у художньому перекладі (на матеріалі української та англійської мов) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 “Перекладознавство” / О. С. Грабовецька. – Львів, 2003. – 200 с.
5. *Иванова М. М.* Эпитет в сатирической публицистике XIX века (на материале литературных и политических памфлетов П.-Л. Курье) : автореф. ... канд. филол. наук : спец. 10664 “Романские языки” / М. М. Иванова. – М., 1970 – 25 с.
6. *Москвин В. П.* Русская метафора : Очерк семиотической теории / В. П. Москвин. – Изд. 2-е, перераб. и доп., – М. : ЛЕНАНД, 2006. – 184 с.
7. *Общая риторика* : пер. с фр. / Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Тринон и др. ; общ. ред. и вступ. ст. А. К. Авеличева. – М. : Прогресс, 1986 – 392 с.

8. *Попова Т. В.* Графические окказионализмы русского языка конца XX – начала XXI вв. / Т. В. Попова // Русское слово, высказывание, текст : рациональное, эмоциональное, экспрессивное : межвуз. сб. научн. тр. – М. : МГОУ, 2007. – С. 290 – 294.
9. *Свідзінський В. Є.* Твори : у 2 т. Т. 1. Поетичні твори / В. Свідзінський ; вид. підготувала Елеонора Соловей. – К. : Критика, 2004. – 584 с.
10. *Соловей Е.* Невпізнаний гість : доля і спадщина Володимира Свідзінського / Елеонора Соловей. – К. : Наукова думка, 2006. – 224 с.
11. *Турсунова Л.* К проблеме классификации эпитетов / Л. Турсунова // Сборник научных трудов. – М. , 1974. – Вып. 75. – С. 67–87.
12. *Чичерин А. В.* Идеи и стиль. О природе поэтического слова / Чичерин А. В. – Изд. 2-е, доп. – М. : Советский писатель, 1968. – 374 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

TMESIS AS A MEANS OF EPITHET STRUCTURES EMPHASIS IN M. VOLOSHYN'S AND V. SVIDZINSKY'S POETRY

Inna Barchyshyna

*Ivan Ogienko National University of Kamyanets-Podilsky,
61, I. Ogienko St., Kamyanets-Podilsky, Khmelnytsk Region, 32300,
e-mail: inka1730@gmail.com*

This article analyzes architectural models of epithet structures organized on the principle of tmesis in poems by M. Voloshyn and V. Svidzinsky. Expressive possibilities of tmesis as a means of strengthening of emphasis of epithetical structures and poetic work are proved.

Key words: architectonics, emphatic meaning, epithet structure, tmesis, M. Voloshyn, V. Svidzinsky.

ТМЕЗИС КАК СРЕДСТВО ЭМФАТИЗАЦИИ ЭПИТЕТНЫХ СТРУКТУР В ПОЭЗИИ МАКСИМИЛИАНА ВОЛОШИНА И ВЛАДИМИРА СВИДЗИНСКОГО

Инна Барчишина

*Каменец-Подольский национальный университет им. И. Огиенко,
ул. И. Огиенка. 61, г. Каменец-Подольский, Хмельницкая обл., 32300,
e-mail: inka1730@gmail.com*

Проанализировано архитектурные модели эпитетных структур, организованных по принципу тмезиса, в стихах Максимилиана Волошина и Владимира Свидзинского. Определено экспрессивные возможности тмезиса как средства усиления эмпфатичности эпитетных структур и поэтического текста.

Ключевые слова: архитектоника, эмпфатичность, эпитетная структура, тмезис, М. Волошин, В. Свидзинский.